

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ ОБЛІКОВО-РЕЄСТРАЦІЙНИХ ПІДРОЗДІЛІВ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Однією з перших спроб ідентифікації та обліку злочинців було їх таврування та каліцтво. При цьому одночасно здійснювалися функції покарання та ідентифікації злочинців (II ст. до н.е. – Закони Ману давньої Індії; Закони Хаммурапі давнього Вавилону). Фізичні каліцтва вказували не лише на спосіб учинення злочину, але й на те, скільки злочинів учинено даною особою. Перші відомості про таврування злочинців у Росії належать до XIII ст., коли злодіям на щоку накладали особливе тавро. З метою реєстрації відрубували пальці рук, відрізали вуха, носи, рвали ніздрі. За часів правління Петра I замість накладення розпеченого тавра стали прикладати до тіла пластинку з голками, а потім у ранки втирали порошок, про що свідчить «Соборное уложение» 1649 р. Голки розташовувалися або у формі орла, або у вигляді букв: «В» – злодій, «У» – убивця, «Л» – брехун, «СК» – зсильний каторжник, «СП» – зсильний поселенець. Таврування дещо полегшувало розшук злочинця, але ідентифікувати його особу за тавром було неможливо [1, с. 384]. Ці приклади, на нашу думку, були одними з перших передумов створення примітивного обліку злочинців, який мав несистематизований та децентралізований характер.

Створення централізованої Московської держави супроводжувалося переходом до «приказної» системи управління. Відбувався процес подальшого виділення розшуку із судочинства. Це знайшло своє закріплення в губних грамотах (видавалися з 30-х рр. XVI ст. і до кінця XVII ст.), які поряд із Судебниками 1497 і 1550 рр. здійснювали правове регулювання розшуку. Надалі губні грамоти були використані при складанні Статутної книги Розбійного

приказу (1555 – 1556 рр.).

Крім повального обшуку, катування, очної ставки оголошувався розшук особливо небезпечних злочинців, який здійснювався на основі словесного портрета. При описі злочинців підкреслювалися особливі прикмети: «голова посечена в одном месте, а на грудях признаки, чаеть были мети», «правоя нога пробита из пшцали в одном месте» тощо [2, с. 109].

У 1549 р. Іваном IV було створено Посольський приказ, при якому почав діяти архів, куди надходили папери великих і удільних князів, документи зовнішньополітичного характеру, слідчі матеріали. Тобто було створено перший загальнодержавний центр зберігання, обліку й аналізу конфіденційної інформації, покладено початок інформаційно-аналітичній службі.

В Англії і Франції на початку XIX ст. проводилися так звані «ідентифікаційні паради», які полягали в тому, що інспектори поліції регулярно відвідували тюрми і наказували водити навколо себе в тюремному дворі ув'язнених для того, щоб тренувати «фотографічну пам'ять», запам'ятовуючи обличчя ув'язнених. Такі «паради» були найпоширенішим методом упізнання раніше засуджених злочинців [3, с. 24].

Тоді ж почали реєструвати злочинців за способом учинення злочинних посягань. У той час в Англії видавався Ньюгетський календар-довідник про ув'язнених лондонської Ньюгетської в'язниці, що містив біографічні дані ув'язнених та опис способів учинених злочинів.

Керівник французької кримінальної поліції Сюрте Франсуа Відок уперше створив картотеку викритих злочинців. До карток заносилися: прізвище злочинця,

вид учиненого злочину, опис зовнішності. Перевірці за картотекою підлягали всі, хто проживав у готелях, заїжджих дворах, а також всі прибулі іноземці. Проте ефективність використання даних картотеки була низькою.

Загальна історія обліків, що використовували правоохоронними органами Російської імперії – СРСР – незалежної України (поліцією, а пізніше органами внутрішніх справ), сягає понад триста років – від Петра I, коли була створена регулярна поліція, і до наших днів. У 1811 р. було утворено Міністерство поліції, у складі якого 1-е відділення займалося збиранням інформації про злочини й правопорушення.

У 1826 р. було створено III відділення на основі Особливої канцелярії МВС, якому доручалося збирати докладні відомості про всіх осіб, які перебували під наглядом поліції; відомості про всі без винятку події; статистичні відомості, що стосуються поліції. У структурі відділення було три архіви, два з яких були секретними. Переважна більшість агентурних повідомлень були копіями, прізвища агентів замінялися умовними позначками. Дані про агентуру трималися в найсуворішій таємниці не тільки від сторонніх осіб, але й від співробітників відділення. У звіті за 1828 р. начальник III відділення А. Х. Бенкендорф зазначав, що на облік у відділенні ставили всіх осіб, що будь-яким чином виділялися з натовпу [4, с. 205].

Достовірні відомості про використання фотографії російською поліцією належать до 60-х рр. XIX ст. У 1864 р. в м. Бобринці Одеської губернії відкрили поліцейське фотоательє, а через три роки таке ж ательє почало діяти при московській поліцейській друкарні.

Тоді ж у Петербурзі була створена картотека фотографій злочинців, які систематично здійснювали крадіжки. Протягом року на облік ставилося до 5 тисяч злочинців.

У 1882 р. службовець французької поліції А. Бертильон розробив і впровадив у практику боротьби зі злочинністю антропологічний метод реєстрації злочинців, який полягав у вимірюванні їх зросту, роз-

мірів голови, довжини рук, пальців, ступень тощо. Таким чином, виникли перші криміналістичні обліки, які застосовувалися в розшуковій діяльності. Систематизовані картки з даними вимірювання злочинців дозволяли за кілька хвилин встановити, чи є в картотеці дані на будь-якого затриманого [3, с. 29–30]. Крім того, А. Бертильон запровадив обов'язкову фотозйомку кожного затриманого злочинця в анфас і профіль, а також складання «словесного портрета», який заносився до облікової картки. Видимі характерні ознаки кожної особи описувалися за допомогою спеціальних формул, які надалі використовувалися при проведенні «парадів арештантів» для розпізнавання затриманих.

«Словесний портрет» А. Бертильона в 1905 р. вдосконалив швейцарський професор Р. А. Рейсс, який застосував цифровий код, що дозволяв передавати дані телеграфом і тим самим прискорювати розшук злочинців.

У 1887 р. були доведені можливості використання з цією метою відбитків пальців рук. Англійський чиновник В. Гершель та шотландський лікар Г. Фолдс довели, що протягом життя людини пальцеві візерунки в неї не змінюються. Вони запропонували відбирати відбитки пальців рук у всіх злочинців з метою ідентифікації особистості. Якщо на місці злочину знайдено відбитки пальців, вони можуть допомогти встановити особу злочинця й привести до розкриття злочину. У 1891 р. Гальтон довів, що, згідно з теорією ймовірності, збіг відбитків пальців рук двох людей практично неможливий.

З розвитком криміналістики картотеки злочинців стали неодмінним атрибутом правоохоронних органів будь-якої країни. Картотеки, призначені для криміналістичного обліку злочинців, що виникли у 80-х рр. XIX ст., збереглися дотепер.

Згодом були створені перші дактилоскопичні колекції (картотеки), які стали основою побудови відповідних обліків криміналістичного та оперативного призначення. Пізніше з'явилися картотеки, побудовані за іншими принципами іден-

тифікації осіб (за почерком, ознаками зовнішності, татуванням, фотопортретом тощо).

Відмінною рисою картотек криміналістичного обліку є те, що їх структура, принципи організації та зберігання інформації відповідають завданням розкриття злочинів і розшуку злочинців.

Однією з перших була створена механічна система картотечного оброблення інформації у Федеральному бюро розслідувань США. Дані про злочинців заносилися до спеціальних карток, на яких, крім анкетних даних, зазначалася злочинна «спеціалізація» кожного фігуранта картотеки, яка фіксувалася шляхом перфорації відповідного поля картки [5].

На шляху розвитку системи обліків правоохоронних органів нашої країни можна виділити кілька поворотних віх. До однієї (початок ХХ ст.) можна віднести впровадження дактилоскопії в практику роботи поліцейських служб і централізацію всієї реєстраційної мережі зі створенням при Департаменті МВС Росії Центрального реєстраційного бюро.

12 серпня 1902 р. Міністром внутрішніх справ Російської імперії Плеве було затверджено «Положение о начальниках розыскных отделений», яким пропонувалося вести за встановленими зразками реєстрацію даних спостереження та листовий алфавіт осіб, відомості про яких є у відділенні.

Усі відомості про агентуру вважалися особливо таємними, на них ставили гриф «Святая святых», санкції до порушників режиму таємності застосовували незалежно від посади. Так, колишній директор Департаменту поліції А. А. Лопухін, який допустив розголошення таємниці щодо Азефа, Особливою присутністю Сенату був засуджений на п'ять років каторги [4, с. 369].

В особливому відділі й охоронних відділеннях існували секретні канцелярії та секретні архіви, які займалися систематизацією та аналізом отриманої інформації. Доступ до інформації з грифом «ОО» («Особый отдел») або «СС» («Святая свя-

тых») мали тільки кадрові оперативні працівники і тільки в межах своєї компетенції. В архівах велися алфавітні картотеки, до яких заносилися докладні установчі дані про конкретну особу, її псевдоніми й клички для зовнішнього спостереження, а також відмітки, в яких справах зберігаються докладні агентурні повідомлення про «клієнта».

Згідно з «Інструкцією чинам Київської розшукової поліції», затвердженою в січні 1905 р. київським губернатором, в її складі перебувало розшукове відділення, спеціальними завданнями якої були реєстрація всіх злочинців і підозрюваних осіб, ототожнення особи злочинця за допомогою антропологічного дослідження, а також реєстрація візників, швейцарів, двірників і сторожів [6, с. 307].

9 лютого 1907 р. було затверджено «Положення про охоронні відділення», згідно з яким в охоронних відділеннях і жандармських управліннях велася реєстрація даних розшуку: щоденники агентурних повідомлень; щоденники зовнішнього спостереження; загальний листовий алфавіт осіб, відомості про яких є в даному управлінні або відділенні; листовий алфавіт будинків, що проходять за спостереженнями; фотографічний архів; схеми зовнішнього й внутрішнього спостереження [4, с. 394].

Відповідно до «Інструкції щодо організації та ведення внутрішнього (агентурного) спостереження», затвердженої в лютому 1907 р., на кожного таємного співробітника заводився особливий зошит, куди заносилися всі отримані від нього повідомлення [4, с. 415–416].

Уже в 1902 р. алфавітна картотека спецслужб царської Росії налічувала 65 тисяч облікових карток, а архіви містили до 200 тисяч фотографій «державних злочинців» та алфавітні списки осіб, які перебували під негласним наглядом поліції, з фотографіями.

Кожна категорія об'єктів розробки, агентів і таємних співробітників, кожна форма обліку мала власний колір документації, що дозволяло надзвичайно оператив-

но знаходити будь-які матеріали.

У цей період у Росії з'являються перші теоретичні роботи, присвячені криміналістичному обліку й реєстрації. В. І. Лебедев випустив книгу «Мистецтво розкриття злочинів», включивши до неї докладні наукові відомості про дактилоскопію, антропометрію, судово-поліцейську фотографію. С. Н. Трегубов опублікував у 1915 р. практичний посібник для судових слідчих із назвою «Основи кримінальної техніки. Науково-технічні прийоми розслідування злочинів», який містив відомості, що стосувалися кримінальної реєстрації.

Про серйозне ведення реєстраційної роботи свідчить і виданий Російським департаментом поліції в 1914 р. «Розыскной альбом» у п'яти випусках, який містив систематизовані відомості про злочинців-професіоналів.

28 жовтня 1917 р. (за старим стилем) постановою НКВС «Про робітничу міліцію» була створена робітничка міліція РРФСР. 5 жовтня 1918 р. Колегією НКВС було прийняте Положення про організацію в органах внутрішніх справ РРФСР кримінально-пошукових установ. Це рішення поклало початок організації в органах міліції обліково-реєстраційної служби. Чітко налагоджені дактилоскопічна й алфавітна реєстрація злочинців з повною підставою розглядалися як найважливіші засоби боротьби зі злочинністю. У 1919 р. було створене Центральне реєстраційне бюро і реєстраційні бюро в республіканських і губернських відділах та відділеннях карного розшуку.

11 травня 1919 р. постановою НКЮ України було введено в дію Положення про органи карного розшуку й судово-карної міліції, згідно з яким до складу Центральної секції судово-кримінального розшуку входило також реєстраційне бюро, що займалося обліком реєстраційних і розшукових карток, дактилоскопічних листків злочинців і було зобов'язане відповідати на запити місцевих секцій карного розшуку щодо встановлення судимості затриманих злочинців.

У 1926 році була проведена велика ро-

бота щодо взяття на облік «кубел», «малин», підозрюваних осіб. Оперативне справочинство поліпшилося завдяки переведенню його на карткову систему, яку ввели в 24 округах. В Україні налічувалося 40 реєстраційно-дактилоскопічних бюро, у великих містах – Харкові, Києві, Одесі, Дніпропетровську – реєстраційний апарат було передано до міських управлінь міліції та розшуку. За загальним правилом, реєстраційні бюро обслуговували всю територію округу, проводячи реєстрацію злочинного елементу та письмового розшуку [2, с. 58].

У 1938 р. був утворений 1-й Спецвідділ НКВС СРСР, центральний інформаційний підрозділ для органів внутрішніх справ.

Реальне створення єдиної інформаційної служби в органах внутрішніх справ відбулося після поділу НКВС колишнього СРСР у лютому 1941 р. на два самостійних наркомати: НКВС і НКДБ. Перший спецвідділ увійшов у структури Наркомату внутрішніх справ; сюди ж були передані централізована оперативно-довідкова картотека та архів, з Головного управління міліції – алфавітна та дактилоскопічна картотеки централізованого обліку злочинців, з ГУЛАГу – картотеки централізованого обліку ув'язнених. Обліково-реєстраційні відділення й бюро, що перебували з 1918 р. у складі підрозділів карного розшуку управлінь міліції областей і країв, були переведені до системи перших спецвідділів наркомату.

Прогрес, досягнутий у 50 – 70-х рр. у теорії інформації, створенні та освоєнні технічних засобів її оброблення, торкнувся й органів внутрішніх справ. У ряді МВС, ГУВС, УВС (Ленінград, Свердловськ, Рига, Вільнюс, Таллінн, Новосибірськ, Ворошиловград та ін.) наприкінці 60-х – початку 70-х рр. почали використовувати перфокарти, а пізніше – ЕОМ для оброблення оперативно-розшукової інформації.

Істотний внесок у створення перших інформаційно-пошукових систем, які були прийняті на озброєння органами внутрішніх справ, зробили наукові досліджен-

ня С. С. Овчинського, В. А. Андріанової, Ю. В. Солопанова, Г. А. Лашина, Г. К. Сінілова та ін.

З появою комп'ютерів, здатних за частки секунди обробляти тисячі однорідних записів, час картотечних шаф, заповнених паперовими картками, закінчився. Усвідомивши, що комп'ютер виконує пошук даних із неймовірно високою швидкістю, правоохоронні органи в усьому світі почали переводити свої паперові архіви в електронні бази даних.

Упровадження електронних обчислювальних машин привело до автоматизації оперативних обліків і створення перших автоматизованих інформаційно-пошукових систем оперативно-розшукового призначення, таких, як «Облік» і «Розшук», і підсистем «Сигнал», «Фільтр», «Мережа».

Як відзначав С. С. Овчинський, в органах внутрішніх справ колишнього СРСР з початку 70-х рр. минулого століття створили багато видів алфавітних картотек на різні категорії осіб. Усього існувало до 70 назв алфавітних картотек. З метою централізації оперативно-розшукової інформації було створено систему інформаційних центрів, що зосередили більше 30 картотек ручного пошуку (за кличками, п'яниць, небезпечних рецидивістів, власників нелегальних квартир тощо) [7, с. 99].

Головний інформаційний центр (далі – ГУЦ) було створено наказом МВС колишнього СРСР 9 листопада 1970 р. «...з метою поліпшення системи інформації та використання її в оперативно-службовій діяльності МВС». Наказом МВС СРСР від 17.05.1971 р. № 0322 була оголошена типова структура інформаційних центрів [8]. У перший рік, за узгодженням з оперативними службами, були впроваджені в експлуатацію за допомогою ЕОМ інформаційні системи «Волоцюги» і «Розшук».

10 листопада 1971 р. ГІЦ при МВС був перетворений на Головний науково-дослідний центр управління та інформації. У регіонах почали успішно функціонувати інформаційні системи оперативно-розшукового призначення «Єрмак», «Квадрат» та ін.

Разом із тим, ставлення до автоматизованих інформаційних систем оперативно-розшукового призначення в державі було неоднозначним. Так, у 70-і рр. була створена досить ефективна інформаційно-аналітична система «Паспорт», яка дозволяла фіксувати й накопичувати інформацію про всі переміщення громадян через кордони СРСР. За допомогою цієї системи були розкриті резонансні злочини щодо незаконного вивозу антикваріату та ювелірних виробів із країни, а також контрабанди у великих розмірах, проте досить швидко система була ліквідована за вказівкою вищого керівництва держави як така, що «порушує права людини» [8].

Основи інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ України було започатковано в 70-х рр. минулого століття Республіканським науково-дослідним інформаційним центром (далі – РНДЦ) МВС УРСР.

Основними напрямками діяльності РНДЦ були: надання оперативно-довідкової, розшукової, статистичної та іншої інформації; збирання, оброблення, зберігання, аналіз інформації про злочини та осіб, які їх учинили; розгляд матеріалів про оголошення та припинення розшуку осіб, які зникли безвісти, невпізнаних трупів, а також розшуку втрачених та виявлених номерних речей, зброї тощо.

Першими автоматизованими інформаційними системами були «Профілактика-Розшук», «Розшук», «Статистика» та інші.

Прийняття рішень правоохоронними органами на національному рівні вимагало опрацювання величезних масивів інформації. Тому для оброблення, зберігання та використання оперативної інформації стали застосовувати потужні автоматизовані інформаційні системи. У 90-і рр. на озброєння правоохоронними органами України стали використовуватися такі комп'ютерні мережеві системи, як «Бінар», «Кронус», «Єрмак», «Кондор», «Аскрін», «Легенда» та інші, що мали значно вищі пошуково-аналітичні можливості.

Сьогодні в системі МВС провідною організацією, яка розробляє та впроваджує

комп'ютерні інформаційні підсистеми в діяльність органів внутрішніх справ України, є Департамент інформаційних технологій (далі – ДІТ).

Одними з основних завдань ДІТ є:

- організація інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ;
- ведення обліків правопорушників, злочинів, учинених на території України, криміналістичних та оперативних обліків в обсязі, структурі та порядку, визначених чинним законодавством України, забезпечення збирання та аналізу інформації з відкритих джерел;
- упровадження сучасних інформаційних технологій та інформаційних систем у діяльність ОВС.

Отже, підсумовуючи історію виник-

нення, формування та розвитку обліково-реєстраційних підрозділів в органах внутрішніх справ, ми виділяємо кілька поворотних віх у їх розвитку:

- 1) запровадження дактилоскопії в практику роботи поліцейських служб, що знаменувало собою суттєві зміни в змісті обліків;
- 2) централізація обліків і створення реєстраційної мережі, що стало методологічною основою побудови сучасних форм обліків;
- 3) комп'ютеризація системи обліків, що знаменує собою революцію в технології користування обліками;
- 4) створення обліків міжвідомчого характеру, розвиток міждержавних обліків, використання інтегрованих банків Інтерполу.

Література

1. Криминалистика : учеб. для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Росинская / [под ред. Р. С. Белкина]. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2004. – 992 с.
2. Антологія сиску : в 14 т. / [відп. ред. Ю. І. Римаренко, В. І. Кушерець ; упоряд. Ю. І. Римаренко та ін.]. – К. : Знання України, 2005.
Т. 1: Документи та матеріали з кримінального сиску (1397 – 1918 pp.). – 2005. – 596 с.
3. Торвальд Ю. Век криминалистики / Юрген Торвальд ; [пер. с нем.] ; под ред. Ф. М. Решетникова. – [3-е изд.]. – М. : Прогресс, 1991. – 323 с.
4. Линдер И. Б. Спецслужбы России за 1000 лет. Материалы секретных фондов / И. Б. Линдер, С. А. Чуркин. – М. : РИПОЛ классик, 2006. – 736 с.
5. Костин В. П. Тайная полиция США. ФБР: прошлое и настоящее / Костин В. П. – М. : Мысль, 1986. – 284 с.
6. Чисніков В. М. Правові витоки карно-розшукової служби України (історичний аспект) / В. М. Чисніков // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України : наук. вид. / [за ред. В. Л. Регульського]. – Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 2000. – С. 302–309.
7. Овчинский С. С. Оперативно-розыскная информация / С. С. Овчинский ; под ред. А. С. Овчинского, В. С. Овчинского. – М. : ИНФРА, 2000. – 367 с.
8. Выступление начальника главного информационно-аналитического центра МВД России генерал-майора милиции Сергея Перова на страницах газеты «Щит и меч» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mvdinform.ru>.

Надійшла до редколегії 20.04.2009

Анотації

У статті розглядаються основні етапи становлення та розвитку системи обліку та реєстрації криміналістичних відомостей.

В статье рассматриваются основные этапы становления и развития систем учета и регистрации криминалистической информации.

In the article main stages of development of criminalistic information of registration is viewed.